

УДК 341.1/8: 341.01

**Юлія Дроздова,**

здобувач

Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

## ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ПРАВА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено питання періодизації права міжнародної безпеки на основі історико-порівняльного аналізу з розвитком міжнародного публічного права, визначено момент виникнення права міжнародної безпеки.

**Ключові слова:** право міжнародної безпеки, виникнення права міжнародної безпеки, періодизація права міжнародної безпеки.

**Постановка проблеми.** Існуюча система загальносвітового правопорядку базується на правовій основі універсального характеру (у більшості випадків) та на інституційних механізмах міжнародно-правового регулювання ООН. Для створення такої системи людство пройшло довгий і нелегкий шлях та доклало немалих зусиль для її виникнення й розвитку. Основою сучасного міжнародного правопорядку є баланс інтересів суб'єктів міжнародного права, які відповідно до головного принципу міжнародного права є юридично рівними. У наш час головну роль у процесі формування міжнародного правопорядку відіграє міжнародне публічне право, у тому числі одна з його галузей – право міжнародної безпеки. Однак так було не завжди.

**Метою** статті є аналіз історико-правових передумов виникнення, а також розробка періодизації становлення й розвитку нової галузі міжнародного публічного права – права міжнародної безпеки.

**Стан дослідження.** Розглядаючи це питання, варто усвідомлювати, що становлення та розвиток права міжнародної безпеки насамперед безпосередньо пов'язані з відповідними процесами становлення й розвитку міжнародного публічного права в цілому. Питання історії міжнародного публічного права найбільше досліджено в ґрунтовних роботах таких вчених, як Ю.Я. Баскін, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, В.Е. Грабарь, А.І. Дмитрієв, Ф.І. Кожевников, Д.Б. Левін, Д.І. Фельдман, І.І. Лукашук, Р. Бернхардт, О.В. Задорожній, В. Греве, П. Маланчук та інші. Серед учених, які займалися питаннями права міжнародної безпеки, варто обов'язково назвати

В.С. Ржевську, М.А. Баймуратова, В.Ф. Антипенко, Л.Д. Тимченко, О.А. Делінського, М.В. Буроменського. Однак безпосереднє дослідження історії становлення й розвитку права міжнародної безпеки як галузі міжнародного публічного права вітчизняними вченими не проводилося, що свідчить про безумовну актуальність досліджуваної проблеми.

**Виклад основного матеріалу.** Для того, щоб виокремити та розробити періодизацію розвитку права міжнародної безпеки, передусім доцільно визначити момент його виникнення. Враховуючи той факт, що право міжнародної безпеки є галуззю міжнародного публічного права, на нашу думку, варто розпочати з дослідження виникнення міжнародного публічного права. При цьому треба враховувати, що серед учених і досі немає згоди щодо цього питання. Професор І.І. Лукашук справедливо зауважує: «Незважаючи на всю свою роль, історія міжнародного права поки ще не привернула до себе належної уваги науки. У ній безліч «білих плям». Невирішене й таке принципове питання, як час виникнення міжнародного права» [1, с. 25].

Зокрема, щодо цієї проблеми висловлюються різні, часом діаметрально протилежні, думки [2, с. 37; 3, с. 48]. Дехто вважає за початок відносини й угоди між суб'єктами міжнародного права давніх часів (ІІІ ст. до н. е.), у тому числі на Близькому Сході, у Давній Греції, Персії та в римсько-елліністичний період [4, с. 118–138]. На думку інших, міжнародне право виникло в Європі після Вестфальського миру (1648 р.), який завершив Тридцятирічну війну [5, с. 37]. Ці та інші підходи до визначення часу виникнення міжнародного права можна умовно поділити на три категорії.

На думку більшості вчених, до якої ми також приєднуємося, міжнародне право виникло разом із державами ще в давньому світі, коли для врегулювання своїх взаємин держави стали створювати правові норми. О.О. Мережко зазначає, що прообраз міжнародного права можна знайти в майже будь-якій давній цивілізації, у якій ідея права виходила на передній план щодо панування сили [6, с. 17]. При цьому деякі західні вчені початок зародження міжнародного права пов'язують із виникненням християнства (наприклад, французький учений Ш. де Вішер) [7, с. 56].

Зокрема, В.Е. Грабарь писав: «Міжнародне право в тому його значенні, у якому цей термін використовується в сучасний період, римлянам було відоме. <...> Зародження його варто шукати в міжнародних відносинах докласового суспільства; назву «*jus gentium*» воно отримало саме в цей період» [8, с. 503].

Альтернативної точки зору дотримуються деякі західні вчені, стверджуючи, що міжнародне право виникло в епоху середньовіччя, коли міжнародні відносини досягли настільки високого рівня, що держави усвідомили необхідність створення загальних для них норм міжнародного права та стали їм підкорятися. Цю позицію можна умовно назвати «євроцентристською», адже вчені, що її дотримуються, пишуть не про міжнародне право, а про так зване «європейське міжнародне право» [9, с. 16–22].

Серед них є автори, які не заперечують, що міжнародне право в Західній Європі існувало навіть за часів середньовіччя (В. Греве, Т. Мерон), проте зазначають, що Європа за тих часів через відсутність поділу на країни в сучасному розумінні була не дуже придатна для розвитку міжнародного права. На відміну від прадавніх часів сучасні країни мають безперечний політичний контроль над власною територією та є незалежними від зовнішнього політичного контролю.

Існує третя позиція, згідно з якою міжнародне право виникло в Новий час разом із виникненням великих суверенних держав. Зокрема, у цей період сформувалися перші політичні й військові союзи держав, а з появою фундаментальних робіт Г. Гроція на початку XVII ст. стала формуватися й наука міжнародного права.

У межах цих позицій існує безліч ідей і поглядів, що конкретизують періоди, умови та їхні регіональні прояви. Так, у прихильників позиції, що міжнародне право виникло в Стародавньому світі, предметом дискусії є питання не тільки про час, а й про місце зародження міжнародного права (греко-римський світ, Єгипет, Середній Схід, Кавказ, Індія, Китай тощо). Наявність цієї проблеми пояснюється як об'єктивною складністю встановлення

історичних явищ, так і суб'єктивністю їхньої оцінки вченими різних наукових шкіл, держав і регіонів.

На нашу думку, міжнародне право виникає там і тоді, де виникає й створюється держава, а також міжнародно-правові акти, які для регулювання суспільних відносин як усередині держави, так і в міждержавних відносинах санкціонують юридично обов'язкові існуючі внутрішньо– і міжплеменні звичаї, а також створюють нові внутрішньо– і міждержавні правові норми. Тому міжнародне (міждержавне) право існує стільки, скільки існують у світі й самі держави.

Така позиція знаходить своїх прихильників серед українських і зарубіжних науковців. Зокрема, Ю.Я. Баскін і Д.І. Фелдман, дослідивши виникнення міжнародного права в різних регіонах планети, зазначили, що в кожному з них розвивались свої специфічні міжнародні інститути, проте їм були властиві й загальні риси [10, с. 10].

Ця обставина є дуже важливою, оскільки доводить, що виникнення міжнародного права не було винятком та за необхідністю відображало наявні процеси. Так, вже в Стародавньому світі, одночасно з першими війнами людство почало розмірковувати над проблемами війни та миру. Варто також зазначити, що ідея про виняткову цінність людського життя прийшла та була вкорінена в нашу свідомість не так давно, навіть до XIX ст. так звані загарбницькі війни не засуджувалися. Агресія щодо інших держав із метою захоплення більшої території чи ресурсів вважалася природною рисою людської природи, а війна – її проявом. Таким чином, думки щодо відмови від війни як засобу міжнародної політики того часу мають надзвичайну цінність, оскільки саме на їх основі в подальшому сформується нова галузь міжнародного публічного права – право міжнародної безпеки.

Отже, можна стверджувати, що виникнення права міжнародної безпеки відбувається одночасно із виникненням *jus gentium* (права між народами) та *jus ad bellum* (права війни). Так, на нашу думку, міжнародне право, а отже, і право міжнародної безпеки, виникло в Стародавньому світі одночасно з першими державами та створюваними цими державами першими міжнародно-правовими нормами. Безумовно, у сучасному їх розумінні міжнародного права та права міжнародної безпеки в прадавньому світі не існувало. Проте так само в давню епоху не існувало ні держави, ні права в сучасному їх розумінні. Саме зі Стародавнього світу має розпочинатися періодизація права міжнародної безпеки.

Подальше становлення права міжнародної безпеки так само пов'язано з історією роз-

витку міжнародного публічного права. Можна стверджувати, що процес формування як міждержавного (міжнародного) права, так і права міжнародної безпеки (права війни) ішов паралельно, проте з різним ступенем інтенсивності. Тому для розробки періодизації формування та становлення права міжнародної безпеки має сенс дослідження історичного розвитку міжнародного публічного права.

Насамперед треба звернутися до методології історико-порівняльного підходу, який дозволяє дослідити виникнення, формування та розвиток міжнародно-правових процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей у них.

Історико-порівняльний метод в сучасній науці міжнародного права є засобом точного розуміння оцінки явища з позиції минулого стану його форми, змісту й сутності, а також із точки зору його сучасного значення. Беззаперечним є те, що в новій історичній обстановці, в аспекті іншої дійсності події набувають нового значення, більш актуального, оскільки є основою для наступного їх аналізу.

Можна також відзначити, що в контексті закономірного взаємозв'язку історичного й логічного, а також з урахуванням сполучення теоретичного й історичного методів дослідження та висвітлення права, ми їх поєднуємо з хронологічним і проблемно-категоріальним методами пізнання.

Різноманіття періодизацій розвитку міжнародного публічного права серед учених свідчить про неоднакове застосування ними тих або інших критеріїв дослідження. З метою вироблення періодизації права міжнародної безпеки ми будемо оперувати саме тими подіями в міжнародному праві, що здійснили безпосередній вплив на розвиток і формування галузі.

Так, наприклад, М.В. Буроменський констатував: «Особливе значення для періодизації мають такі події всесвітньої історії, які в історії людства виявилися поворотними або спричинили кардинальну переоцінку людським смислом свого існування на Землі та домінуючих у соціумі цінностей. Аналіз історії міжнародного права під таким кутом зору дає можливість зробити висновок, що подібних подій в історії людства було небагато. У масштабах людської цивілізації всього декілька разів відбувалася радикальна зміна світового правопорядку. Така періодизація далеко не завжди збігається з формаційною періодизацією міжнародного права. При цьому етапи історії розвитку міжнародного права можуть істотно відрізнятися за тривалістю, що пов'язано з прискоренням динаміки міжнародно-правових відносин» [11, с. 19].

Серед більшості вчених найпоширенішими критеріями періодизації міжнародного права є світові події, які спричинили найбільший вплив на світову історію, зокрема падіння Римської імперії, підписання Вестфальського миру, Велика французька революція, створення Версальської системи міжнародних відносин, Гаазькі конференції, Перша світова війна та Друга світова війна тощо. Звісно, вищезазначені події мали безпосередній вплив на формування міжнародних відносин в цілому та зокрема у сфері підтримки загальносвітового правопорядку кожного конкретного періоду. Однак серед них треба виокремити ті ключові події і явища, без яких розвиток і трансформація права міжнародної безпеки тих часів у сучасний його стан був би неможливим або надто уповільненим. Для цього треба розпочати з аналізу думок та ідей учених, яких займаються питанням періодизації міжнародного публічного права.

Досить цікавими є приклади історичного аналізу найзначніших подій, фактів і документів Ф.Ф. Мартенса. Однак за всього їх значення для розвитку дипломатії держав вони не були для нього критеріями періодизації, тому що «...в історії міжнародних відносин межі різних епох чи періодів відрізняються зміною основоположних ідей на інші» [12, с. 25]. На основі ідеї, що характеризує певну епоху розвитку міжнародного права, Ф.Ф. Мартенс розділив історію міжнародного права на три періоди. Перший період охоплював Стародавній світ, середньовіччя та Новий час до Вестфальського міжнародного конгресу 1648 р. Протягом цього довгого періоду часу зміст міждержавних відносин визначався наявністю фізичної сили, диктатом сильного над слабким і розрізненістю держав. Другий період складають події міжнародного життя з 1648 р. до Віденського конгресу 1815 р. На цьому етапі ідея державної ізоляції й господарювання фізичної сили в міжнародних відносинах поступається місцем новій ідеї – принципу політичної рівності держав. Третій період розпочався в 1815 р. [12, с. 27–28].

У відносно недавній радянській період вітчизняна наука, абсолютизуючи класовий підхід в оцінці світових явищ, під час вирішення питання про періодизацію міжнародного права спиралася на марксистську діалектико-матеріалістичну теорію про суспільно-економічні формації, відповідно до якої весь історичний процес поділявся на чотири етапи: рабовласницький, феодальний, капіталістичний і комуністичний. Майже аналогічну періодизацію надають Л.Д. Тимченко та В.П. Кононенко, розрізняючи міжнародне право рабовласницького й феодального суспільства, буржуазне міжнародне право й між-

народне право переходу від капіталізму до соціалізму та комунізму [13, с. 26].

Схожу за своїм змістом періодизацію пропонує М.О. Баймуратов, який водночас зауважує: «Стосовно основних історичних етапів становлення й розвитку міжнародного приватного права в його доктрині розбіжностей не спостерігається. Прийнято вважати, що у своєму розвитку воно пройшло рабовласницький, феодальний, буржуазний, перехідний, сучасний періоди» [14, с. 33–34]. Однак ми не можемо погодитися з твердженням М.О. Баймуратова про відсутність розбіжностей у доктрині міжнародного права щодо питання виокремлення основних історичних етапів встановлення міжнародного права, оскільки наведені в статті різноманітні класифікації розвитку вчених мають за основу відмінні, а часто навіть протилежні критерії та, таким чином, відображають багатоманітність точок зору. Вважаємо, що серед учених на сьогодні немає єдності щодо періодизації розвитку міжнародного права, це питання й досі залишається дискусійним.

Безумовно, заслуговує на увагу ґрунтовна періодизація розвитку міжнародного права, запропонована професором І.І. Лукашук, який виділяє такі періоди: передісторія міжнародного права (з давніх століть до кінця середньовіччя); класичне міжнародне право (з кінця середніх століть до Статуту Ліги Націй); перехід від класичного до сучасного міжнародного права (від Статуту Ліги Націй до Статуту ООН); сучасне міжнародне право – право Статуту ООН і його суперечності. Спираючись на думки Ю.Я. Баскіна та Д.І. Фельдмана, І.І. Лукашук стверджує, що міжнародне право як юридичний засіб врегулювання міждержавних відносин знаходить своє визнання в практиці держав лише в кінці середньовіччя, однак підґрунтя для його розвитку виникло протягом попередніх історичних періодів, під час яких акумулювався досвід регулювання міждержавних відносин, а також створювалися передумови для формування міжнародно-правової свідомості [15, с. 65–103].

Найбільш суттєвим і ґрунтовним дослідженням у вітчизняній історії міжнародного права вважаємо працю Ю.Я. Баскіна та Д.І. Фельдмана, які запропонували розділити міжнародне право на такі періоди розвитку: виникнення (Стародавній світ); становлення (від виникнення цивілізації до Вестфальського миру); зрілість (від Вестфальського миру до Жовтневої революції); міжнародне право миру (сучасний період від Жовтневої революції) [16].

Західна доктрина також має безліч наукових шкіл щодо причин походження між-

народного права й періодизації його історії. Так, представники німецької правової школи (зокрема, В. Геве) обирають як критерій політико-правовий поділ світу в різні історичні періоди та стверджують, що після XVI ст. існували три відмінні системи міжнародного права, кожна з яких характеризувалася інтересами, ідеологією та політикою влади, яка переважала у відповідний період: міжнародні правопорядки іспанського (1494–1648 рр.), французького (1648–1815 рр.) та англійського (1815–1919 рр.) періодів, а пізніше період англо-американської світової гегемонії (1919–1944 р.) та період американсько-російського суперництва й назрівання третьої світової війни (з 1944 р.) [17, с. 48].

У фундаментальному енциклопедичному виданні «Encyclopedia of Public International Law» під редакцією Р. Бернхардта запропоновано таку періодизацію: 1648–1815 рр. – до Першої світової війни; міжвоєнний період; після Другої світової війни [18].

У сучасній науці щодо розглянутої проблеми також немає єдності. Враховуючи це, П. Маланчук стверджує, що надавати їй надто великого значення не варто: достатньо визначити загальну відмінність між «класичною» системою міжнародного права (1648–1918 рр.) та розвитком «сучасного» або «нового» міжнародного права від Першої світової війни [5, с. 38].

Класична система, як справедливо зазначає автор, ґрунтувалася на визнанні сучасної суверенної країни як єдиного суб'єкта міжнародного права. Ця система складалася із численних суверенних країн, які визнавалися рівними за правами та брали на себе необхідне право вдаватися до війни з метою забезпечення задоволення позовів і захисту національних інтересів. Фактично вона відображала взаємовідносини між європейськими країнами та поширення їх міжнародно-правового порядку на решту світу протягом останніх трьох століть після Вестфальського миру. З 1919 р. мала місце ґрунтовна трансформація міжнародної системи в спробі організувати міжнародну спільноту та заборонити використання зброї.

Розвиток «сучасного» міжнародного права П. Маланчук пропонує розподілити на такі етапи: від Першої світової війни до Другої світової війни, у тому числі розкол міжнародного права внаслідок Російської революції та створення Ліги Націй (1914–1945 рр.); від заснування ООН до деколонізації (1945–1960 рр.); від подальшого розширення міжнародної спільноти до закінчення «холодної» війни, позначеного розпадом Радянської імперії (1960–1989 рр.); сучасний етап міжнародного права, пов'язаний зі спробою пошуків «нового

світового порядку» після двобічного протистояння «схід – захід» [5, с. 38].

### Висновки

Отже, різноманіття думок із питання періодизації говорить про його дискусійність; очевидно, що будь-який поділ історії розвитку міжнародного права є умовним, довільним і залежить від застосованих автором критеріїв. У межах різних досліджень можуть використовуватися різні підходи до періодизації історії становлення міжнародного публічного права, що найбільш чітко відповідають предмету та об'єкту окремо взятого дослідження й надають змогу найглибше розкрити його правову природу.

У межах дослідження предмету цієї статті, враховуючи, що право міжнародної безпеки має певні специфічні особливості його історичного розвитку, що є притаманними винятково йому як галузі міжнародного публічного права, вважаємо за доцільне запропонувати власну періодизацію розвитку галузі. На нашу думку, доцільно виокремити такі періоди розвитку права міжнародної безпеки:

– період зародження перших ідей та механізмів мирного вирішення міжнародних конфліктів і спорів (від стародавніх часів до 1648 р.);

– період виникнення перших політико-правових механізмів регулювання міжнародних конфліктів (від 1648 р. до 1919 р.);

– період виникнення та становлення права міжнародної безпеки (від 1919 р. до 1945 р.);

– сучасний період (від 1945 до сьогодні).

Така періодизація зумовлена тим, що ми цілком погоджуємося з думкою А.І. Дмитрієва про те, що два мирні договори, підписані під час закріплення Вестфальського миру, стали «основоположним чинником правопорядку в Європі», саме із цього моменту почалося становлення сучасного міжнародного права [19, с. 261]. Наступною визначною подією в історії розвитку права міжнародної безпеки, на нашу думку, є створення Ліги Націй. Сучасний період у свою чергу розпочався з дня підписання Статуту ООН. Звісно, усі інші події, розглянуті в статті, також мають значення для формування галузі, однак треба звернути увагу на те, що предметом регулювання права міжнародної безпеки є саме міжнародні відносини у сфері підтримки міжнародного миру та безпеки, а відтак періодизація має будуватися винятково на документах, що мають міжнародно-правовий характер і мають на меті підтвердити існуючий на той час загальносвітовий правопорядок.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що виникнення права міжнародної безпеки відбулось одночасно з виникненням

міжнародного публічного права. Періодизація розвитку права міжнародної безпеки пов'язана з розвитком міжнародного публічного права, однак має певні особливості, виходячи з того, що предметом регулювання права міжнародної безпеки є міжнародні відносини, пов'язані із забезпеченням миру та безпеки в світі.

### Список використаних джерел

1. Лукашук И.И. Возникновение и становление международного права / И.И. Лукашук // Вестник Киевского университета. Серия. «Международные отношения и международное право». – 1984. – № 18. – С. 25–32.
2. Cassese A. International Law in a Divided World / A. Cassese. – Oxford : Clarendon Press, 1986. – 429 p.
3. Nussbaum A. A Concise History of the Law of Nations / A. Nussbaum. – New York : McMillan Co, 1962. – 361 p.
4. Preiser W. History of the Law of Nations: Ancient Times to 1648 / W. Preiser // EPIL II. – 1995. – № 2. – P. 516–520.
5. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук. – пер. з англ. – Х. : Консум, 2000. – 592 с.
6. Мережко А.А. История международно-правовых учений / А.А. Мережко. – К. : Юридична думка, 2004. – 296 с.
7. Visscher Ch. Theory and Reality in Public International law / Ch. Visscher. – Princeton, 1957. – 460 p.
8. Грабарь В.Э. Первоначальное значение римского термина jus gentium / В.Э. Грабарь // Антология української юридичної думки : у 10 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Видавничий дім «Юридична книга», 2004. – Т. 8. – 2004. – 568 с.
9. Тускоз Ж. Міжнародне право : [підручник] / Ж. Тускоз. – пер. с франц. – К. : Артк, 1998. – 416 с.
10. Фельдман Д.И. Учение Канта и Гегеля о международном праве и современность / Д.И. Фельдман, Ю.Я. Баскин. – Казань : Изд-во Казан.ун-та, 1977. – 322 с.
11. Міжнародне право / за ред. М.В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
12. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов : у 2 т. / Ф.Ф. Мартенс. – СПб. : Тип. А. Бенке, 1895. – Т. 1. – 1985. – 430 с.
13. Міжнародне право : [підручник] / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с.
14. Міжнародне право : [підручник] / М.О. Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2008. – 704 с.
15. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : [учебник] / И.И. Лукашук. – изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
16. Баскин Ю.А. История международного права / Ю.А. Баскин, Д.И. Фельдман. – М. : Международные отношения, 1990. – 205 с.
17. Grewe W. The Epochs of International Law / W. Grewe. – Berlin ; New York, 2000. – 455 p.
18. Encyclopedia of Public International Law. – Amsterdam : Asser Press, 1985. – 493 p.
19. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право : [монографія] / А.І. Дмитрієв. – К. : Київський університет права, 2001. – 426 с.

*В статье исследуются вопросы периодизации права международной безопасности на основе историко-сравнительного анализа с международным публичным правом, определяется момент возникновения права международной безопасности.*

**Ключевые слова:** право международной безопасности, возникновение права международной безопасности, периодизация права международной безопасности.

*This article examines the issues of periodization of international security law on the basis of historical and comparative analysis with public international law, it determines the moment of the international security law origin.*

**Key words:** international security law, origin of international security law, periodization of international security law.

